

mondás, hogy: „Pecunia non olet” (a pénznek nincsen szaga).

Felhasznált irodalom

Az *antik Róma*. Budapest, 1967, Corvina Kiadó. (Olaszból fordította: Lontay László.)

PAULY–WISSOWS: *Realenciklopédia*. Illetve a

Kleine Pauly Realenciklopédia vectigal címszó.

TENNEY, FRANK: *The economic survey of Rome*. New York, 1962.

SZEPESSY TIBOR: *A régi Róma napjai*. Budapest, 1968.

SUETONIUS: *Caesarok élete*. Ford. Kiss Ferencné.

NÓTÁRI TAMÁS

Quaestio Ligariana

I. e. 46-ban hangzott el a dictator Caesar előtt a pro Ligario¹, azaz Marcus Tullius Cicerónak Quintus Ligarius érdekében mondott beszéde. Jelen írás az eljárás történeti hátterének rövid vázolója után a következő két kérdésre kíván választ keresni: 1. Mennyiben volt a „per” kimenetel a Ligariusnak megadandó felmentés tekintetében előre meghatározva? és 2. Mennyiben tekinthető a Ligarius-ügyben folytatott eljárás valódi büntetőeljárásnak?

1. Quintus Ligarius 50-ben Considius Longus propraetor mellett legatusi tisztséget töltött be Afrika provinciában.² Miután Considius az 50-es esztendő végén Rómába ment, hogy ott a consulatusra pályázzék, Ligariusra maradt a tartomány igazgatása, aki ezt – Cicero állítása szerint – nem szívesen vállalta.³ A polgárháború kitörése után a Caesartól elszenvedett auximumi vereség után megérkezett Uticába P. Attius Varus, Afrika egykori helytartója⁴, aki önhatalmúlag átvette a provincia irányítását, és elrendelte két legio felállítását⁵. Ligarius kénytelen volt magát Varus főhatalmának alárendelni, mivel azonban Varus eljárása minden törvényes alapot nélkülözött, mind Cicero, mind Caesar kétségbe vonta annak érvényességét.⁶

49-ben fiával együtt megjelent Uticánál

Afrikának a senatus által sorsolás útján kijelölt helytartója, Q. Aelius Tubero⁷, akinek az afrikai parton igazgatást gyakorló Ligarius megtiltotta egyrészt azt, hogy partra szálljanak, s átvegyék a senatus által nekik juttatott provinciát, másrészt még azt is, hogy vizet vegyenek fel, s hogy Tubero beteg fia belépjen a tartományba⁸. Cicero ezt a tettet a védelem során Varusra hárította⁹. Ezen események kapcsán Caesar sem említi Ligarius nevét, csupán Varusét¹⁰.

46-ban Ligarius a thapsusi csata után Hadriamentumban fogságba esett, ám Caesar megkegyelmezett neki, miként Considius fiának is¹¹. A hadriamentumi fogság tényéből arra lehet következtetni, hogy Ligarius az afrikai háború egész ideje alatt ott tartózkodott, s a hadi cselekményekben nem vállalt szerepet; ugyanakkor nem is lehetett igazán jelentős személyiség, hiszen a Bellum Africum szerzője nem tesz róla név szerint említést. A caesari kegyelem egyáltalában nem volt ritkaság, ugyanis a dictator amnesztiát adott mindazoknak, akik az afrikai háborúban harc nélkül megadták magukat; a vezérek közül is csak néhányat, így pl. a harc közben fogságba ejtett Afraniust és Faustus Sullát ölték meg – hogy ez Caesar közvetlen parancsára¹², vagy tudta nélkül történt-e, vitatott. Ennek pontosan megfelel

Cicero kijelentése, aki oly győzelemről beszél, „amely során csak fegyverben állók estek el”.¹⁴

A megadott kegyelem azonban nem adott engedélyt az Itáliába történő visszatérésre. Ligarius már 46 nyarán Ciceróhoz fordult, hogy járjon közben Caesarnál az érdekében; Cicerónak ugyanakkor jó ideig nem volt közvetlen kapcsolata a dictatorral, csak annak környezetével – így pl. Pansával, Hirtiuszal, Postumusszal¹⁵ stb. Barátjának,¹⁶ Ligariusnak az ügyében annak fivérével közösen tett erőfeszítéseket arra, hogy közvetítők révén Caesar közelébe jutván azt elébe tárhassa.¹⁷ E feladat már azért sem mutatkozott könnyűnek, mert Caesar meglehetősen ellenszenvvel viseltetett azok iránt, akik az afrikai háborúban részt vettek, visszatérésüket késleltetvén bizonytalanságban kívánta őket tartani.¹⁸ Cicero azzal biztatta Ligariust, hogy gondjai hamarosan megoldódnak, hiszen Caesar haragja napról-napra enyhül.¹⁹ Következő leveléből²⁰ még határozottabban kicsendül a hamarosan bekövetkező visszatérés lehetőségébe vetett remény, Cicero ugyanis személyes kihallgatást nyert Caesartól, amelyen Ligarius fivérével együtt meg is jelent. Ők a dictator lábai elé vetették magukat, Ligarius pedig beszédet mondott; ezekre Caesar nagylelkűen felelt, ami Cicero szemében az amnesztia megadását kétségtelenné tette.²¹

Ligarius ügye tehát a lehető legjobb úton haladt a mindenki számára kielégítő megoldás felé, amikor Lucius Tuberónak, a hajdani helytartónak a fia, Q. Aelius Tubero vádat emelt Ligarius ellen, amit elsősorban azzal kívánt alátámasztani, hogy Ligarius nem engedte őket Afrikában, a senatus által számukra kijelölt provinciában partra szállni, miként ezt korábban Varus sem tette számukra lehetővé. A védelmet Pansa, Caesar egyik legközelebbi embere és Cicero képviselte. A per alakulását illetően érdemes idézni Plutarchos beszámolóját: „Mondják,

hogy mikor Q. Ligariust, Caesar egyik ellenségét perbe fogták, Cicero vállalkozott védelmére. Caesar így szólt barátaihoz: »Mi értelme, hogy ennyi ideig hallgassuk Cicero beszédét? Régóta tudja mindenki, hogy Ligarius gazember és nekem ellenségem.« Mégis, amikor Cicero belekezdett beszédébe, nagy hatást váltott ki, majd folytatta, és szavaiból valósággal áradt a lenyűgöző báj és erő, Caesar arcszíne egyszerre megváltozott és arcvonásai elárulták, hogy lelkében a legkülönbözőbb érzelmek kavarnak; majd amikor a beszéd végén a szónok a pharszaloszi ütközetet említette, Caesar úgy meghatódott, hogy egész testében reszketni kezdett, és kiejtette kezéből az iratokat. Az eredmény pedig az lett, hogy a védőbeszéd hatása alatt felmentette Ligariust.²² Plutarchos tehát feltételezte, hogy az eljárás kimenetele már kezdettől fogva meghatározott, nevezetesen Ligarius bűnössége és elítéltetése Caesar számára eldöntött tény volt, s csak a cicerói ékesszólás hatalma fordította meg az események folyását.

Tény ugyan, hogy Caesar megkegyelmezett Ligariusnak, és megengedte, hogy visszatérjen Itáliába, azonban a plutarchosi verzió kapcsán a következő kételyek merülnek fel:²³ ha Caesar – Cicero levelének tanúsága szerint – Ligarius iránt nem viseltetett ellenséges érzülettel, miért engedte meg, hogy az eljárásra sor kerüljön? Ennek két oka lehetett, nevezetesen vagy mégis büntetéssel kívánta sújtani Tuberót, vagy pedig a kegyelem által saját clementiájának akart hathatós propagandát biztosítani. Ligarius elítélésének szándéka felettébb valószínűtlen, hiszen Cicero nem hozott fel olyan új vádpontot, ami már Caesar szándékairól hírt adó, november végén kelt levél²⁴ megírása idején ne lett volna ismeretes előtte. Ezen kívül Pansa Caesar bizalmasa lévén nem vállalta volna Ligarius védelmét, ha annak bűnössége kezdettől fogva elvégzett dolog lett volna. Valószínűbbnek tűnik

tehát, hogy Caesar Ligarius felmentését határozta el magában, hogy újabb ékes bizonyosságát adja közmondásossá vált nagylelkűségének. Épp ennek a látszatát azonban mindenképpen el kellett kerülni, azaz miszerint Caesarnak egyéb célja sem volt az eljárással, minthogy Ligarius felmentése által saját clementiáját ünnepeltesse; ezért öltötte hát magára a Ligarius elvetemültségéről már korábban meggyőződött, haragos bírót álarcát, akit csak Cicero ékesszólása lágyíthatott meg.²⁵

Caesar eljárását tekintve bizonyos párhuzamok mutatkoznak a Marcellus felmentésével végződő perben tanúsított magatartásával. Marcellusnak a száműzetésből való visszahívásában maga Caesar is érdekelt volt, egyrészt nagylelkűségét kívánta ismételtén demonstrálni, másrészt a diktatúra legitimálását akarta elősegíteni azon tényre, hogy a köztársaságnak oly rendíthetetlen híve, mint Marcellus is, hazatért, és belenyugodott a politikai viszonyok megváltozásába, a neki nyújtott kegyelem elfogadásával pedig mintegy elismerte azt. Annak ellenére azonban, hogy Marcellus hazatérése előre elhatározott tény volt, a dictatori propaganda azt a benyomást kívánta kelteni, hogy Caesar csupán a senatus kérése előtt hajolt meg, és hívta vissza a száműzetésből a republikánus Marcellust. Caesar apósa, Piso látszólag véletlenül említette Marcellus nevét egy, a senatusban tartott beszédében,²⁶ mire Marcellus azonos nevű unokafivére Caesar lába elé vetette magát, hogy kegyelemért könyörögjön rokona számára, majd a senatorok is felemelkedtek helyükről, és arra kérték Caesart, hogy gyakoroljon irgalmat. A dictator, miután hosszan felpanaszolta Marcellus hibáit, „teljesen váratlanul” kijelentette, hogy nem fog elzárkózni a senatus kívánsága elől. Erre a senatus zajos tetszésnyilvánítása és Cicero beszéde következett, amelyben Caesar emberi kiválóságait magasztalta.

Feltehetően hasonló rendezéssel van dolgunk Ligarius ügyében is. Ha Caesar külön eljárás nélkül engedte volna Ligariust hazatérni, fontos alkalmat mulasztott volna el, hogy kiengesztelést hirdető politikáját propagálja. Arra természetesen nem lehet választ adni, hogy Tubero Caesar utasítására lépett-e fel Ligarius ellen, vagy a dictator csupán kihasználta a kínálkozó alkalmat. A Marcellus és Ligarius iránt tanúsított clementia nem csak az Afrikában Caesar ellen harcolt, hanem a Hispaniában újabb háborúra készülődő pompeianusoknak is szólt.

2. A Ligarius-ügy kapcsán további kérdésként merül föl a következő: tényleges bírósági eljárással, s így valódi törvényszéki beszéddel van-e dolgunk, valamint Caesar bíróként ítelt-e Ligarius, a „vádlott” felett, vagy nem? A *communis opinio* mindezen kérdésekre igennel felel; és valóban szólnak is bizonyos érvek e feltevések mellett.

Tuberót Cicero vádlónak, Ligariust pedig vádlottnak nevezi, s mindkét esetben a megfelelő terminus technicum használja: „Habet igitur, Tubero, quod est accusatori maxime optandum, confitentem reum...”²⁹ Azaz: olyan előnyre tettél szert, Tubero, ami a vádló számára a legkívánatosabb: egy vádlottra, aki beismeri tettét... „Arguis fatentem. Non est satis: accusas eum, qui causam habet aut, ut ego dico, meliorem quam tu, aut, ut vis, parem.”³⁰ Azaz: Olyan embert vádolsz ugyanis, aki bevallja tettét. S ez nem elég: azt vádolsz, akinek az ügye – miként én állítom – jobban áll, mint a tiéd, vagy – ha így kívánod – ugyanúgy.

A vádat Bauman *maiestas imminuta-/crimen maiestatis imminuta*eként határozza meg. Az ismertetett történeti szituációból leszűrhető tényállás a későbbiekben a *Lex Iulia maiestatis* alá tartozott volna,³¹ s mint-hogy Augustus ezen törvénye a korábbi törvényhozás elemeit ismétli meg,³² valószínűsíthető, hogy Ligarius tettét államellenes bűncselekménynek minősíthetjük. Ugyan-

akkor fontos megjegyezni, hogy az egész pro Ligarióban a „maiestas” kifejezés egyetlen egyszer sem fordul elő, sem pedig a vádpontok jogi természetét nem határozza meg Cicero.³³ A szabályos büntetőper koncepciója ellen szól azon tény is, hogy az eljárás a „vádlott”, azaz Ligarius távollétében zajlott le. A római joggyakorlat ugyan nem zárta ki az elítélést in absentia, a vádlottat azonban a per megkezdése előtt a törvény előtti megjelenésre fel kellett szólítani.³⁴ Ligarius nem kapott ilyen idézést, sőt, ügyének sarkalatos pontja, miszerint Caesar eltiltotta attól, hogy Itália területére lépjen. Ezen kívül a maiestas imminuta miatt folyó per a Sulla által létrehozott quaestio perpetua de maiestate elé tartozott volna, hiszen a sullai törvényszéki reformokat Caesar nem helyezte hatályon kívül, csupán az esküdtek körének alapjául szolgáló listákat, ill. az esküdtek személyi körét változtatta meg,³⁵ amely intézkedés feltehetően a 46-os esztendő reformjainak képezte részét. Az eljárás azonban nem a quaestio de maiestate előtt folyt, amint az várható lett volna, hanem személyesen Caesar mint „törvénykező fórum” előtt, akinek a kezébe Ligarius sorsa letéetett.³⁶

E nehézségek áthidalására egy lehetséges megoldást kínált a Mommsen által adott értelmezés, amely szerint a magistratusok imperiuma magába foglalja a büntető eljárásokban való bírói ítélezés jogát is.³⁷ A magistratusi jogszolgáltatási hatalmat ugyan korlátozta a provocatio ad populum jogintézménye, ez alól azonban kivételt képeznek a rendkívüli imperiumok, azaz az V. század decemviratusa, a második triumviratus és a dictatura rei publicae constituendae (ezen utóbbihoz sorolja mind Sulla, mind Caesar diktatúráját).³⁸ Ezen nézetet alapjaiban ingatja meg Bleicken³⁹ és Kunkel⁴⁰ azon megállapítása, miszerint a provocatio a római polgárt a magistratus jogsértő coercitójától (fenyítő hatalmától) védte, a

iurisdictiós (jogszolgáltatói) tevékenységre azonban semmilyen befolyással nem bírt.

Caesar diktatúrája nem jelent a mommseni értelemben rendkívüli imperiumot, hiszen soha nem vette fel a *dictator rei publicae constituendae* (legibus scribundis) titulust⁴¹.

E rendkívüli büntetőhatalom alkalmazására Mommsen is csak egy példát említ: Ligarius esetét.⁴² Állítását a pro Ligario következőképp idézett soraival támasztja alá: „habet eam vim ista accusatio, ut Q. Ligarius necetur ... at istud ne apud quidem dictatorem qui omnes quos oderat morte multabat quiquam egit isto modo: ipse iubebat occidi nullo postulante.”⁴³ Azaz: ezen vádnak nem az a célja, hogy Q. Ligariust elítéljék, hanem, hogy megöljék/kivégezzék ... ám ezt még azon dictatornál, aki mindazokat, akiket gyűlölt, halállal büntetett, sem vihette így senki keresztül: ő maga adott parancsot az illető megölésére, anélkül, hogy ezt bárki is követelte volna. Ehhez Mommsen ezt az értelmezést fűzi: a szöveghely világosan bizonyítja, hogy dictatorként Caesar mint bíró ítélezett Ligarius felett, és kompetenciája Sulláéval azonos volt.⁴⁴ A szöveghelyből azonban épp a punctum saliens nem lesz világos, nevezetesen, hogy Caesar büntetőügyben magistratusként gyakorolt jogszolgáltatói tevékenységet; a cicerói utalás ugyanis a Sulla által végrehajtott poscriptiókra vonatkozik, nem pedig azt kívánja állítani, hogy Sulla ellenségeit törvényes vizsgálat és bűnösségük megállapítása után végeztette volna ki. Köztudott, hogy Sullát a Lex Valeria felhatalmazta arra, hogy római polgárokat önkényesen, törvényes ítélet nélkül kivégeztesen.⁴⁵ Ha tehát Caesar hatásköre, amely alapján Ligarius sorsa felől döntött, Sulláéval azonos volt, úgy arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a polgárháború vesztesei felett korlátlan hatalomra tett szert – ezt Cassius Dio közlése⁴⁶ is alátámasztani látszik.

Idézzük azonban ismételtelen a pro Ligarióból a Mommsen által kulcsfontosságúnak ítélt mondatot, amellyel a Ligarius-ügy tényleges bírósági per voltát akarja igazolni: „Non habet eam vim ista accusatio, ut Q. Ligarius condemnetur, sed necetur!” Tény, hogy minden vádemelésnek az a célja, hogy a vádlott elítéltesék, jelen esetben azonban az ellenfél nem ezt, hanem sokkal inkább Ligerius ítélet nélkül történő megölését, kivégzését követeli. Miként tehát Sulla, úgy Caesar is tetszése szerint járhat el ellenségeivel szemben, őt azonban nem a kegyetlenség, hanem a clementia jellemzi, s épp ennek gyakorlásában kívánja őt Tubero meggátolni.

A fentieket támasztja alá a beszéd formája is: a pro Ligario ún. deprecatio⁴⁷, amely nem a törvényszéki védelem befolyásolásának az eszköze, hanem a hatalmat gyakorlók önkényes döntéseinek, miként az Auctor ad Herennium szerzője is megjegyzi: „Ergo in iudicium non venit (sc. deprecatio), et in senatum, ad imperatorem et in consilium talis causa potest venire.”⁴⁸ Ha tehát Cicero beszéde számára olyan formát választott, amely a bírósági eljárásban nem alkalmazható,⁴⁹ úgy ez is valószínűsíti, hogy Ligarius ügyében a dictator nem bíraskodó magistratusként döntött. A szónok maga is kijelenti, hogy nem mint bíróhoz fordul Caesarhoz: „Causas, Caesar, egi multas equidem tecum, dum in foro tenuit ratio honorum tuorum, certe numquam hoc modo: »ignoscite, iudices; erravit, lapsus est, non putavit; si umquam posthac.« ad parentem sic agi solet...”⁵⁰ Azaz: sok perben vetten részt még veled is, Caesar, amíg hivatalaid jellege a fórumon tartott, ám soha nem ily módon érveltem: „Bocsásatok meg, bírák; megtévedt, elbukott, nem szándékosan tette; ha a későbbiekben valaha...” így a szülőhöz szoktunk beszélni. „...sed ego ad parentem loquor: »erravit, temere fecit, paenitet; ad clementiam tuam

confugio, delicti veniam peto, ut ignoscatur, oro.«”⁵¹ Azaz: ...most az atyához szólok: „megtévedt, megfontolatlanul cselekedett, megbánta; irgalmadhoz menekülök, bűnéért kérek kegyelmet, s azért könyörgöm, hogy bocsánatot nyerjen.”

Az első bekezdésben feltett kérdésekre tehát a következőképpen válaszolhatunk: 1. Az ügy kimenetele valószínűleg egy Caesar által előre kidolgozott, a Marcellus-üggyel némi hasonlóságot mutató forgatókönyv alapján meg volt határozva, nevezetesen – a Plutarchostól származó leírása ellenére – Ligarius javára. 2. A pro Ligarióból megismert eljárás nem tekinthető valódi büntetőpernek, ugyanis a döntés nem a quaestio de maiestate, hanem a dictator Caesar kezében volt, aki viszont nem rendelkezett azon kivételes imperiummal, amely feljogosította volna arra, hogy római polgárokat érintő büntetőügyekben magistratusként ítélkezzen.

* * *

Jegyzetek

- ¹ A pro Ligariót a következő kiadás alapján idézzük: *M. Tulli Ciceronis scripta quae manserunt omnia*. Recognovit C. F. W. MUELLER. Lipsiae, In Aedibus B. G. Teubneri. MCMIV. A beszéd magyar fordítása: *Marcus Tullius Cicero Q. Ligarius érdekében mondott beszéde*. Fordította, sajtó alá rendezte és a bevezetést írta: NÓTÁRI TAMÁS. Documenta Historica (A JATE Történeész Diákkör kiadványa), Szeged, 2000 (sajtó alatt).
- ² Cic. Lig. 2.
- ³ Cic. Lig. 2.
- ⁴ Cic. Lig. 3., Caes. civ. 1. 31. 2.
- ⁵ Caes. civ. 1. 31. 2.
- ⁶ Cic. Lig. 3., Caes. civ. 1. 31. 2.
- ⁷ Cic. Lig. 27.
- ⁸ Pomp. D. 1. 2. 2. 46.
- ⁹ Cic. Lig. 22.

- 10 Caes. civ. 1. 31. 3.
 11 Bell. Afr. 89.
 12 Dio Cass. 43. 12. 3.
 13 Bell. Afr. 95.
 14 Cic. Lig. 19.
 15 Cic. ad fam. 6. 12. 2.
 16 Cic. ad fam. 6. 13. 1., 6. 14. 1.
 17 Cic. ad fam. 6. 13. 2.
 18 Cic. ad fam. 6. 13. 3.
 19 Cic. ad fam. 6. 13. 4.
 20 Cic. ad fam. 6. 14.
 21 Cic. ad fam. 6. 14. 2.
 22 Plut. Cic. 39. 5–6. Muraközy Gy. ford.
 23 K. KUMANIECKI: *Der Prozess des Ligarius*. Hermes 95 (1967) 440.
 24 Cic. ad fam. 6. 14.
 25 Kumaniecki 442.
 26 Cic. ad fam. 4. 4. 3.
 27 Caesar unokájának, Octaviának a férje.
 28 Kumaniecki 443.
 29 Cic. Lig. 2.
 30 Cic. Lig. 10.
 31 R. A. BAUMAN: *The Crimen Maiestatis in the Roman Republic and Augustan Principate*. Johannesburg, 1967, 142.
 32 W. KUNKEL: *Quaestio*. In *Kleine Schriften*, Weimar, 197, 94.
 33 K. BRINGMANN: *Der Diktator Caesar als Richter?* Hermes 114 (1986) 73.
 34 TH. MOMMSEN: *Römisches Strafrecht*. Leipzig, 1899. 332.
 35 Cic. Phil. 2. 3., Dio Cass. 43. 25. 1.
 36 Bringmann 75.
 37 Mommsen, Strafrecht, 35., uő, *Römisches Staatsrecht I–III.*, Berlin, 1887–1888. I. köt. 126, II. köt. 735.
 38 Mommsen, Strafrecht, 35.
 39 J. BLEICKEN: *Ursprung und Bedeutung der Provokation*. SZ 76 (1959) 324.
 40 W. KUNKEL: *Untersuchungen zur Entwicklung des römischen Kriminalverfahrens in vorsullanischer Zeit*. München, 1962, 21.
 41 Bővebb irodalmat ld. Bringmann 75.
 42 Mommsen, Staatsrecht II. köt., 735.
 43 Cic. Lig. 11–12.
 44 Mommsen, Staatsrecht II. köt., 735.
 45 Cic. leg. 1. 42., Cic. leg. agr. 3. 5.
 46 Dio Cass. 42. 10. 1.
 47 J. MARTIN: *Antike Rhetorik*. München, 1974, 28.
 48 Auct. ad Her. 1. 14. 24.
 49 Vö. Cic. inv. 2. 104.
 50 Cic. Lig. 30.
 51 Cic. Lig. 30.

